

บทวิจารณ์หนังสือ

The Philosophical Works of al-Kindī (Studies in Islamic Philosophy).

By Peter Adamson and Peter E. Pormann.

Karachi. Oxford University Press, 2012.

pp. 363. ISBN 978-0-19-906280-5 Hardcover \$75.00.

บทวิจารณ์โดย เทพทวี โชควสิน*

Theptawee Chokvasin

สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

หนังสือของปีเตอร์ อาดัมสัน (Peter Adamson) และปีเตอร์ อี. พอร์แมนน์ (Peter E. Pormann) เล่มที่ผู้เขียนเลือกที่จะทำบทวิจารณ์ในครั้งนี้คือเล่มที่มีชื่อว่า งานเขียนเชิงปรัชญาของอัลคินดี ซึ่งอยู่ในชุดหนังสือ “การศึกษาในปรัชญาอิสลาม” ของสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยออกฟอร์ด หนังสือเล่มนี้ถือได้ว่าเป็นความพยายามล่าสุดของนักวิชาการปรัชญาอาหรับทั้งสองท่านนี้ที่จะอธิบายงานเขียนเชิงปรัชญาของ อัลคินดี (al-Kindī) ผู้ซึ่งได้สมญานามว่าเป็น “นักปรัชญาแห่งอาหรับ” ด้วยเพราะมีการบันทึกว่าเป็นนักปรัชญาในสมัยศตวรรษที่ 9 และเป็นนักปรัชญาอาหรับคนแรก ๆ ซึ่งทำงานเขียนทางปรัชญาที่นำแนวความคิดจากปรัชญากรีก โดยเฉพาะระบบปรัชญาของอริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งทรงอิทธิพลอยู่ในสมัยนั้น มาใช้อธิบายแนวความคิดของศาสนาอิสลามได้อย่างลงตัว อีกทั้งหนังสือเล่มนี้ก็มีจุดประสงค์ที่ต้องการให้ศึกษาควบคู่ไปกับงานอีกชิ้นหนึ่งของอาดัมสันที่ออกมาก่อนหน้านี้คือ อัลคินดี (Al-Kindī) ซึ่งอยู่ในชุดหนังสือ “นักคิดผู้ยิ่งใหญ่ในสมัยกลาง” (Great Medieval Thinkers) โดยจะเป็นการอธิบายระบบปรัชญาของอัลคินดีในภาพรวม ซึ่งก็จะเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญาของพระเจ้าที่ทรงอนันตภาพ (infinite) (Adamson, 2007)

หนังสือเล่มนี้ ได้จัดหมวดหมู่เฉพาะงานทางปรัชญาของอัลคินดีออกมาเป็นห้าส่วน คือ (1) พระเจ้าเป็นเจ้าและความเป็นนิรันดร์ (God and Eternity) (2) วิญญาณและจิตใจ (The Soul and the Mind) (3) จักรวาล (The Cosmos) (4) จริยศาสตร์ (Ethics) (5) การจัดระบบปรัชญา (Systematising Philosophy) แต่หากจะกล่าวให้ครบถ้วนถึงงานเขียนของอัลคินดีแล้ว ก็คงจะต้องใช้เนื้อที่ของหนังสือที่มากกว่าหนึ่งเล่มนี้ ด้วยเพราะเขาสนใจวิทยาการหลาย ๆ ด้าน จากการรายงานของอาดัมสันและพอร์แมนน์นั้น พบว่านอกจากจะมีงานเขียนเกี่ยวกับปรัชญา การแพทย์ คณิตศาสตร์ และโหราศาสตร์แล้ว ก็ยังมีที่เกี่ยวกับด้านอื่น ๆ อีกเช่น ดนตรี สัตววิทยา ภูมิศาสตร์ ฯลฯ (หน้า xx) แต่การจะกล่าวถึงทุกความสนใจเหล่านั้น

ของอัลคินดีให้ครบภายในหนังสือหนึ่งเล่มนี้แต่เพียงเล่มเดียว ก็คงจะเป็นการยากและกินเนื้อที่มาก ผู้เขียนทั้งสองจึงเลือกที่จะแปลและให้อธิบายเฉพาะในส่วนของบริษัทเพียงอย่างเดียว

รูปแบบการเสนอข้อโต้แย้งของอัลคินดีนั้น ก็มีหน้าที่คล้ายคลึงกับรูปแบบทางคณิตศาสตร์ตรงที่ใช้วิธีการลดทอนลงสู่ความเป็นไปไม่ได้ (reductio ad absurdum) ซึ่งก็คือวิธีการเสนอว่า ถ้าข้อเสนอแรกสุดนำมาซึ่งทางเลือกต่าง ๆ กันไป แต่เมื่อพบว่าทางเลือกเหล่านั้นผิดพลาด ก็ต้องชี้ว่าข้อเสนอแรกสุดนั้นจะต้องถูกปฏิเสธไปด้วย วิธีการเช่นนี้รวมกับวิธีการจากปรัชญากรีก อัลคินดีก็นำมาใช้กับการพิสูจน์ข้อความสำคัญ ๆ ในคัมภีร์ทางศาสนาของมุสลิม โดยเฉพาะข้อความในคัมภีร์อัลกุรอานตรงข้อความสำคัญที่เน้นการยืนยันว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงเป็นหนึ่งเดียว (เตาฮีด) (God is One – *tawhīd*) และเดินตามรอยวิธีการทางปรัชญาของพวกเพลโตใหม่ (Neo-Platonists) และพวกไพธาโกรัสใหม่ (Neo-Pythagoreans) ซึ่งอธิบายว่าพระผู้เป็นหนึ่งเดียวเช่นนั้นคือต้นกำเนิดของทุกสิ่งที่ดำรงอยู่ สัตภาพทั้งหลายที่ดำรงอยู่ได้ ก็อยู่ในฐานะที่เปรียบได้กับเงาของพระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นหนึ่งเดียวนั้น ซึ่งก็ตรงกับข้อความในคัมภีร์อัลกุรอานที่ยืนยันศรัทธาของมุสลิมที่ว่า “ไม่มีเทพเจ้าอื่นใดนอกจากพระผู้เป็นเจ้าพระองค์เดียว” ที่เป็นผู้สร้างสรรค์ทุกสิ่ง (หน้า xxiv – xxv)

ฐานคิดที่ว่าพระผู้เป็นเจ้าทรงเป็นหนึ่งเดียวนั้น ได้รับการพิสูจน์และแสดงไว้อย่างชัดเจนในงานชิ้นสำคัญของอัลคินดี นั่นคือ “ว่าด้วยปฐมปรัชญา” (On First Philosophy) ซึ่งแสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวและความเป็นนิรันดร์ของพระผู้เป็นเจ้า ในขณะที่แสดงว่าสิ่งที่เป็สิ่งสร้างทั้งหลายของพระผู้เป็นเจ้านั้นย่อมต้องมีฐานะที่ต่ำกว่า คือเป็นสิ่งที่จำกัด (finite) ซึ่งในงานส่วนนี้ของอัลคินดีก็กล่าวถึงว่าโลก (the World) ก็เป็สิ่งจำกัดด้วย

ปฐมปรัชญาของอัลคินดีคือการเข้าถึงความจริง (truth) ซึ่งความจริงในที่นี้หมายถึงความจริงเกี่ยวกับสาเหตุของการดำรงอยู่ของสิ่ง (beings) อันควรค่าที่นักปรัชญาที่จะได้ชื่อว่ามีรู้นั้นจะต้องรู้แจ้งในความจริงเช่นนี้ (หน้า 10) การกล่าวเช่นนี้ของอัลคินดีก็แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบปรัชญาของอริสโตเติลที่มีเข้ามาอย่างเต็มที่ ดังจะเห็นได้จากที่ปรัชญาของอริสโตเติลนั้นกล่าวถึงประเด็นทางอภิปรัชญาจำพวก สัต (being) และสาเหตุ (cause) อย่างเป็ปฐมฐานที่สำคัญ แต่การมีความรู้ในความจริง หรือก็คือการมีความรู้ในสาเหตุของสิ่งทั้งหลายนั้น นำมาเกี่ยวข้องกับการพูดถึงพระผู้เป็นเจ้าได้อย่างไร อัลคินดีอธิบายต่อว่าเป็นเพราะการทรงไว้ซึ่งความดีงามสูงสุดของพระผู้เป็นเจ้าย่อมทำให้การเข้าถึงความจริงของมนุษย์นั้นไม่ใช่สิ่งที่ลุล่วง เพียงแต่ว่ามนุษย์ก็ต้องใช้พละกำลังสูงสุดความสามารถที่จะเข้าถึงความจริงเหล่านั้นด้วยหนทางของการพิสูจน์ความเชื่อ (หน้า 12-13)

อัลคินดีกล่าวว่า สิ่งต่าง ๆ เข้ามาสู่ความรู้ของมนุษย์โดยผ่านการรับรู้ (perception) ซึ่งเป็นช่องทางที่อาศัยรับรู้ข้อมูลทางผัสสะผ่านทางประสาทสัมผัส (senses) การรับรู้ดังกล่าวนี้ทำให้นมนุษย์รู้ว่สิ่งต่าง ๆ ไม่ได้มีความเสถียร แต่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เช่นมีการเคลื่อนที่ ปริมาณของสิ่งต่าง ๆ มีได้ทั้งมากขึ้นหรือน้อยลง เท่ากันหรือไม่เท่ากัน คุณภาพของสิ่งต่าง ๆ ก็แตกต่างกันไป ทั้งในเชิงเหมือนหรือแตกต่าง เข้มข้นมากหรือน้อย ทว่าสิ่งเหล่านี้คือ การรับรู้ทางผัสสะ (sense-perception) โดยที่ยังมีการรับรู้อีกประการหนึ่งที่เรียกว่า การรับรู้เชิงสติปัญญา (intellectual perception) อันได้แก่เช่น การ

รับรู้ในสิ่งสากลหรือสิ่งเฉพาะ การรับรู้ว่าสิ่งปัจเจก (individuals) จัดอยู่ในชนิด (species) และชนิดจัดอยู่ในสกุล (genera) สิ่งปัจเจกเหล่านั้นเองที่เป็นวัตถุประสงค์การรับรู้โดยผัสสะ ทว่าชนิดและสกุลนั้นถูกรับรู้โดยผ่านสติปัญญาของมนุษย์ การรับรู้แบบหลังนี้เองที่มนุษย์ใช้ในการตัดสินเห็นว่า สิ่งหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง และไม่เป็นอีกอย่างหนึ่ง (หน้า 14-15)

การใช้สติปัญญาของมนุษย์เช่นนี้ ทำให้เกิดการรับรู้ความจริงได้อย่างไรบ้าง ตัวอย่างที่อัลคินดียกมาก็เช่นการรู้ความจริงที่ว่า ที่ว่างเปล่าโดยสัมบูรณ์ (absolute void) นั้น ไม่อาจจะมีอยู่ได้จริง โดยทั้งนี้ การพิสูจน์เริ่มจากการสมมติที่ว่าที่ว่างเปล่าโดยสัมบูรณ์นั้นมีอยู่จริงก่อน และใช้สติปัญญาคิดถึงความหมายของคำกันว่าหมายถึงสถานที่ (place) หนึ่งที่ไม่มีสิ่งใด ๆ เลยถูกจัดให้อยู่กับสถานที่นั้น ทว่า สถานที่กับสิ่งที่ถูกจัดให้อยู่กับสถานที่ (the placed) เป็นความหมายสัมพัทธ์กัน ไม่อาจจะมีสถานที่ที่ไม่มีสิ่งที่ถูกจัดให้อยู่กับสถานที่นั้นได้ และหากมีสิ่งใดที่ถูกจัดให้อยู่กับสถานที่หนึ่ง ที่แห่งนั้นย่อมเป็นสถานที่ไปโดยปริยาย เช่นนั้นแล้ว ที่ว่างเปล่าโดยสัมบูรณ์ย่อมไม่อาจมีอยู่จริงได้แต่อย่างใด (หน้า 16)

หัวข้อถัดไป อัลคินดีพิสูจน์ถึงความเป็นนิรันดร์ว่าเป็นสิ่งที่ไม่อาจถูกจัดอยู่ในสกุล ไม่สามารถเสื่อมลง ไม่สามารถกลายสภาพได้ แต่เป็นสิ่งสมบูรณ์ อัลคินดีให้ข้อพิสูจน์คือ หากเรายอมรับว่าสิ่งที่มีความเป็นนิรันดร์นั้นไม่อาจจะเป็นไปได้เลยว่ามีอยู่ แต่การมีอยู่ของความเป็นนิรันดร์นั้นย่อมไม่อาจจะมีสิ่งใดที่มีอยู่ก่อน ไม่อาจมีสิ่งใดเป็นสาเหตุให้กับความเป็นนิรันดร์ ไม่ใช่สิ่งที่จะดำรงอยู่ในฐานะภาคประธาน (subject) ที่จะมีภาคแสดง (predicate) เช่นนี้แล้วจึงไม่อาจกล่าวได้ว่าภาวะความเป็นนิรันดร์จะอยู่ในฐานะสกุลของสิ่งใด ๆ เพราะหากเป็นสกุลก็ย่อมมีชนิดอยู่ภายในสกุลนั้น และมีภาคประธานภาคแสดงในการกล่าวถึงได้ แต่จากที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ความเป็นนิรันดร์นั้นไม่ได้มีภาคประธานภาคแสดงที่จะกล่าวถึงได้ จึงสรุปได้ว่า ความเป็นนิรันดร์ไม่อาจจัดอยู่ในสกุล นอกจากนี้ ความเป็นนิรันดร์ก็ไม่อาจเสื่อมลงหรือกลายสภาพได้ เนื่องจากการเสื่อมลงหมายถึงการเปลี่ยนภาคแสดงของภาคประธานหนึ่ง ๆ แต่จากการที่ความเป็นนิรันดร์ไม่ได้ถูกจัดอยู่ในสกุลที่จะเปลี่ยนจากสกุลหนึ่งไปสู่อีกสกุลหนึ่งได้ จึงเท่ากับว่าเสื่อมลงไม่ได้ และก็กลายสภาพไม่ได้ด้วย (หน้า 18-19)

หัวข้อถัดไป อัลคินดีให้ข้อโต้แย้งเพื่อชี้ว่า วัตถุ (body) ที่สามารถวัดได้เป็นปริมาณหรือคุณภาพนั้น ไม่อาจจะเป็นสิ่งที่มีอนันตภาพ หรือก็คือไม่อาจเป็นสิ่งไม่จำกัด (infinite) ได้เลยในความเป็นจริง นั้น เพราะวัตถุย่อมมีขีดจำกัด (limit) เช่นขีดจำกัดของระยะการแผ่ไปในทิศทาง หรือการมีขนาด (magnitude) ในด้านหนึ่ง ๆ แต่สิ่งที่มีขีดจำกัดเหล่านี้ย่อมไม่อาจมีอนันตภาพได้ อัลคินดีให้ข้อพิสูจน์ด้วยวิธีการลดทอนลงสู่ความเป็นไปไม่ได้อีกเช่นเดิม กล่าวคือ หากเราตั้งไว้ก่อนว่า วัตถุที่มีอนันตภาพไม่จำกัดมีอยู่จริง และหากนำส่วนหนึ่งของวัตถุนั้นออกมา โดยส่วนที่เหลือย่อมมีลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างกลายสภาพเป็นสิ่งที่จำกัด (finite) หรือไม่จำกัดอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่หากวัตถุที่เหลือเป็นสิ่งที่จำกัด แล้วนำสิ่งที่ถูกหักออกมากลับไปเติม วัตถุที่เป็นผลลัพธ์ก็ควรจะกลายเป็นสิ่งที่จำกัด แต่นี่ก็จะขัดกับสมมติฐานข้างต้นที่ตั้งเอาไว้ว่าวัตถุเริ่มต้นก่อนการหักออกมานั้นเป็นสิ่งที่มีอนันตภาพไม่จำกัด ดังนั้นการให้เหตุผลว่าวัตถุที่มีอนันตภาพไม่จำกัดมีอยู่จริงก็เกิดการขัดแย้งตัวเองในที่สุด เท่ากับว่าเป็นไปไม่ได้

ที่จะตั้งข้อยอมรับไว้ก่อนว่าวัตถุที่มีอนันตภาพไม่จำกัดเช่นนั้นมีอยู่จริง (หน้า 20) จากที่ได้เกิดความรู้ไปแล้วว่า วัตถุที่มีอนันตภาพไม่จำกัดเช่นนั้นไม่อาจมีอยู่ได้จริง อัลคินดีก็นำเอาวิธีการเดียวกันนั้นมาพิสูจน์ต่อไปด้วยว่า สิ่งที่เราได้เป็นปริมาณนั้นย่อมไม่อาจจะเป็นสิ่งที่มีอนันตภาพไม่จำกัดได้เช่นกัน สิ่งเหล่านั้นก็เช่น เวลา (time) องค์แห่งจักรวาล (body of the universe) โดยที่แม้ในที่แรกที่เรากำลังจะมองมันในเชิงแนวโน้ม (potential) สิ่งเหล่านี้จะมีแนวโน้มดูเหมือนมีขนาดได้ยืดยาวหรือยาวนานได้อย่างเป็นอนันต์ก็ตาม แต่ในความเป็นจริง (actuality) ไม่ได้เป็นเช่นนั้น การคิดเช่นนี้ อัลคินดีมีสมมติฐานที่ว่า เวลาคือสิ่งที่สัมพันธ์กับวัตถุที่เคลื่อนไหวในจักรวาล เวลาก็คือระยะของการเคลื่อนไหวเช่นนั้น การเคลื่อนไหวก็คือการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง สิ่งเหล่านี้อาศัยซึ่งกันและกัน จึงเท่ากับว่าอยู่ในฐานะเดียวกันตามไปด้วย ซึ่งก็คือไม่มีอนันตภาพ (หน้า 21-22)

หัวข้อต่อไป อัลคินดีวิเคราะห์หัตถ์คำพูด (utterance) ว่ามีความหมายอย่างไรอย่างหนึ่ง การที่มีคำพูดต่อสิ่งปัจเจกว่าเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งนั้น ความเป็นอย่างไรอย่างหนึ่งนั้นเองสามารถเป็นวัตถุต่อการศึกษาก็ เนื่องจากอยู่ในฐานะของสิ่งสากลที่มีภาวะจำกัด และมีสามัญลักษณะ (general) ที่เข้าใจได้ในฐานะที่เป็นความรู้ได้ การเป็นสิ่งสากลที่มีสามัญลักษณะเช่นนั้นนี้ได้สองแบบคือ เิงสาร์ตละ (essential) หรือไม่เิงสาร์ตละ (non-essential) ความหมายของลักษณะในเชิงสาร์ตละ หมายถึง ลักษณะที่อยู่อย่างจำเป็นกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยที่ถ้ามันไม่มีอยู่แล้ว มันก็ไม่ได้อยู่ร่วมกันกับสิ่งนั้นด้วย เช่นชีวิตเป็นสาร์ตละของสิ่งมีชีวิต ส่วนลักษณะไม่เิงสาร์ตละเป็นไปในทางตรงกันข้าม คือถือเป็นสิ่งในเชิงจรสมบัติ (accidental) ของสาร์ละ (substance) และมันจะหายไปเมื่อประธานที่เป็นสาร์ละของมันนั้นไม่ดำรงอยู่แล้ว ดังเช่น ‘การเป็นผู้หัวเราะ’ เป็นจรสมบัติของมนุษย์ โดยที่ถ้าเมื่อสิ่งนั้นเป็นของมนุษย์เท่านั้น ก็เรียกว่าจรสมบัติเฉพาะตัว (proper accident) ส่วนจรสมบัติใด ๆ ที่อยู่ได้มากกว่าหนึ่งสาร์ละ เช่น สีขาว ก็ถือว่าเป็นจรสมบัติทั่วไป (common accident) อัลคินดีจึงสรุปว่า สิ่งที่มีความหมายเป็นคำพูดได้นั้นก็มี สกูล แบบ สิ่งปัจเจก ความแตกต่าง จรสมบัติเฉพาะตัว จรสมบัติทั่วไป สิ่งเหล่านี้จัดได้ในสองกลุ่มคือ เป็นสิ่งในเชิงสาร์ละ (substantial) หรือสิ่งในเชิงจรสมบัติ (accidental) (หน้า 27-28)

จากที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงไปโดยสังเขปเกี่ยวกับการให้ข้อโต้แย้งเชิงปรัชญาของอัลคินดีในช่วงต้นนั้น ทำให้พอจะทราบได้ว่าวิธีการลดทอนลงสู่ความเป็นไปไม่ได้ที่อัลคินดีใช้นั้น มีลักษณะทั่ว ๆ ไปอย่างไร และสามารถให้ข้อสรุปที่เป็นความรู้ในความจริงได้อย่างไรบ้าง การใช้วิธีการดังกล่าวเพื่อพิสูจน์ความจริงเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้านั้น อัลคินดีก็นำมาใช้พิสูจน์เพื่อชี้ว่าพระผู้เป็นเจ้าถือเป็น “พระผู้เป็นหนึ่งเดียวที่แท้จริง” (the True One) ตรงนี้หมายความว่า ในภาษาของมนุษย์ที่ใช้คำว่า “หนึ่ง” นั้น อาจหมายความว่าถึงอะไรก็ได้ที่จัดว่าเป็นหนึ่ง เช่นสิ่งของหนึ่งสิ่ง หรือ ส่วนหนึ่งของสิ่งของหนึ่งสิ่งนั้น หรือหมายความว่ากลุ่มของสิ่งของหนึ่งกลุ่มก็ได้ แต่สิ่งเหล่านั้นถูกจัดให้พูดถึงในภาคประธานภาคแสดงได้ ถูกจัดให้อยู่ในสกูลใดสกูลหนึ่งได้ ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่มีความเป็นนิรันดร์ แต่สิ่งที่มีความเป็นนิรันดร์อย่างพระผู้เป็นเจ้านั้น จัดอยู่ในสกูลใด ๆ ก็ไม่ได้ พระองค์ทรงเป็นหนึ่งเดียว ไม่อาจจะจัดได้ว่าเป็นสสาร สกูล ชนิด สิ่งปัจเจก ความแตกต่างจำเพาะ จรสมบัติเฉพาะตัว จรสมบัติทั่วไป ฯลฯ อีกทั้งไม่ใช่ความหลายหลาก (multiplicity) ที่จะเป็นกลุ่มรวมของสิ่งต่าง ๆ มาเป็นองค์ประกอบของพระองค์

การที่มนุษย์เรียกว่าสิ่งใดเป็นหนึ่งสิ่งนั้น ก็ทำได้แต่ในเชิงอุปลักษณ์ (metaphorically) แต่ทว่าพระผู้เป็นเจ้าถือว่าเป็นพระผู้เป็นหนึ่งเดียวที่แท้จริงโดยสมบูรณ์ (หน้า 47-55) จากนั้น อัลคินดีก็ให้ข้อพิสูจน์เพื่อชี้ว่า โลกไม่ใช่สิ่งที่มีอนันตภาพไม่จำกัด (หน้า 60-72) และชี้ว่าหลักตรีเอกภาพ/ตรีเอกานุภาพที่อธิบายพระผู้เป็นเจ้าผู้เป็นหนึ่งเดียวที่แท้จริงนั้น เป็นการอธิบายที่จะมีความขัดแย้งในตัวเอง (หน้า 78-81)

ที่กล่าวไปนั้น ยังเป็นเพียงการกล่าวโดยสังเขปของส่วนที่หนึ่งในห้าส่วนของหนังสือเล่มนี้ แต่ผู้เขียนก็มองว่า อาคัมสันและพอร์แมนน์จัดไว้ได้ถูกต้องแล้วที่จะนำส่วนที่หนึ่งที่ว่าด้วยเรื่องพระผู้เป็นเจ้าและความเป็นนิรันดร์มาวางไว้เป็นส่วนต้นของหนังสือ นั่นเพราะส่วนอื่น ๆ ที่ตามมาก็ถือได้ว่าต้องอาศัยการยอมรับข้อพิสูจน์เรื่องพระผู้เป็นเจ้าและความเป็นนิรันดร์นั้นมาเป็นฐานการพิสูจน์ ส่วนที่สองที่ว่าด้วยวิญญาณและจิตใจนั้น จุดที่สำคัญก็คือส่วนที่กล่าวถึงสติปัญญา โดยที่อัลคินดีอธิบายว่า สติปัญญาแบ่งได้เป็น 4 รูปแบบตามที่กล่าวไว้จากอริสโตเติล ตามที่สรุปไว้โดยอาคัมสันและพอร์แมนน์นั้น กล่าวไว้ว่า 4 รูปแบบนั้นคือ (1) สติปัญญาที่เป็นปฐม (The first intellect) (2) สติปัญญาในเชิงภาวะจริง (The actual intellect) (3) สติปัญญาที่ได้รับออกมา (The acquired intellect) (4) สติปัญญาในเชิงภาวะแฝง (The potential intellect) สิ่งที่อัลคินดีเสนอคือ สติปัญญาที่เป็นปฐมนั้นไม่ได้อยู่ในวิญญาณของมนุษย์ แต่เป็นหลักการของการมีสติปัญญาของมนุษย์ที่อยู่นอกวิญญาณนั้น (หน้า 93-98)

การกล่าวว่าจักรวาลเป็นสิ่งที่พระผู้เป็นเจ้าสร้างสรรค์ แล้วทำให้พระผู้เป็นเจ้าอยู่ในฐานะที่รับผิดชอบทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในจักรวาลนั้น อัลคินดีก็กล่าวไว้ในส่วนที่สามของหนังสือว่าพระผู้เป็นเจ้าไม่ได้จะต้องรับผิดชอบโดยตรงต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในโลกไม่ว่าจะเป็นการผลิตขึ้นหรือการเสื่อมลงของสิ่งทั้งหลาย แต่มี ‘สาเหตุเชิงผู้กระทำที่อยู่ใกล้’ (proximate agent cause) ซึ่งสาเหตุดังกล่าวนี้ อัลคินดีสรุปว่าเป็นสิ่งที่อยู่เหนือโลกใต้ดวงจันทร์ (sublunar world) หรือก็คือเป็นสาเหตุจากหมู่ดาวซึ่งเป็นสิ่งสร้างสรรค์ของพระผู้เป็นเจ้า ตรงนี้หมายถึงว่า แรงกระทำทั้งหลายจากการเคลื่อนที่ของวัตถุหรือสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาล มีผลต่อโลกใต้ดวงจันทร์ในส่วนที่เป็นธาตุทั้งสี่คือ ดิน น้ำ อากาศ ไฟ ธาตุทั้งสี่นั้นจึงไม่ใช่สาเหตุเชิงผู้กระทำที่อยู่ใกล้ และมนุษย์ได้รับผลกระทบใด ๆ ก็มีที่มาจากแรงกระทำของหมู่ดาวเหล่านั้น (หน้า 155-172) โดยผ่านทาง ‘รังสี’ (rays) ของดวงดาวแต่ละดวงที่มีอิทธิพลแตกต่างกันไป (หน้า 219-234)

ในส่วนที่สี่ของหนังสือเล่มนี้ว่าด้วยจริยศาสตร์ สิ่งที่น่าสนใจจากแนวคิดของอัลคินดีก็เช่นคำถามที่ว่า ทำไมมนุษย์จึงควรที่จะปิดปากความเศร้าโศกเสียใจออกไปเมื่อยามที่มันเกิดขึ้น เช่นการที่สูญเสียของที่ตนหวงแหนไป หรืออยากได้ในสิ่งที่ไม่ได้มีอยู่ในอำนาจของตนที่จะได้ แต่สิ่งนอกกายเหล่านั้นจริง ๆ แล้วไม่ได้ตกอยู่ในอำนาจที่มนุษย์ผู้หนึ่งจะบัญชาได้ตามใจตนเอง อีกทั้งความเสียใจก็เป็นสิ่งที่ขัดแย้งตัวเอง เช่นถ้าเรามองว่าความเสียใจเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นกับเรา แต่ก็เป็นสิ่งเลวร้ายที่ไม่ควรอย่างกรายเข้ามาหาเรา ก็ถ้าเราเองไปอยากได้ในสิ่งที่ไม่อยู่ในอำนาจของเรา แล้วเราก็เสียใจเองเท่ากับว่าเราต้อนรับความเสียใจเข้ามาเองทั้งที่มันไม่จำเป็น แต่หากมองว่าความเสียใจเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องเกิดขึ้นเสมอกับมนุษย์ทุกคนที่สูญเสียหรือไม่ได้ในสิ่งที่ตนต้องการ และหากมันเกิดขึ้นอย่างจำเป็นเช่นนั้นเสมอ ก็เท่ากับว่ามันจะเกิดขึ้นและมีอยู่เสมอไม่ว่ามนุษย์จะได้สิ่งที่ต้องการแล้วหรือไม่

แต่นี้ก็เท่ากับเกิดความขัดแย้งในตัวเอง สรุปได้ว่าความเศร้าโศกเสียใจไม่ใช่สิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้นกับมนุษย์ (หน้า 258) ในส่วนที่ห้า ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของหนังสือเล่มนี้ กล่าวถึงการจัดระบบปรัชญาของอริสโตเติลเป็นเรื่องต่าง ๆ ที่มีความสำคัญเป็นลำดับก่อนหลัง ทั้งนี้เพื่อชี้ว่าจะใช้ระบบปรัชญาของอริสโตเติลอย่างไรในการอธิบายเกี่ยวกับพระผู้เป็นเจ้าในธรรมเนียมทางปรัชญาของมุสลิม และเพื่อให้เห็นถึงระบบของความรู้สองแบบที่ต่างกันคือความรู้แบบมนุษย์ (human knowledge) และความรู้ศักดิ์สิทธิ์ (divine knowledge) (หน้า 281-296)

เมื่ออ่านหนังสือเล่มนี้จบ ผู้เขียนพบว่าตนเองได้ความรู้ใหม่ ๆ ในทางปรัชญาเพิ่มเติมจากหนังสือเล่มนี้ สิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นก็คือ พบว่าปรัชญาอาหรับในระยะเริ่มต้นที่ยุคสมัยของอัลคินดีนั้น ก็มีส่วนที่คล้ายคลึงกับปรัชญาตะวันตกสมัยกลางในช่วงเดียวกัน นั่นคือเน้นการใช้ปรัชญาเข้ามาอธิบายพระผู้เป็นเจ้าในทางศาสนา ไม่ว่าจะอธิบายถึงการเป็นสิ่งสูงสุดของพระผู้เป็นเจ้า การเป็นผู้สร้างสรรค์ทุกสิ่ง จะต่างกันก็เพียงบางจุด ดังเช่นนักปรัชญาตะวันตกสมัยกลางบางพวกที่ใช้ปรัชญาเข้ามาสร้างคำอธิบายให้กับศาสนาคริสต์นั้น ก็พยายามอธิบายหลักตรีเอกภาพ/ตรีเอกานุภาพให้เข้ากันได้กับการเป็นพระผู้เป็นเจ้าสูงสุดพระองค์เดียว บางพวกก็อยู่ในฝ่ายที่ปฏิเสธ ทว่าอัลคินดีมีแนวคิดที่จะนำปรัชญามาอธิบายพระผู้เป็นเจ้าในคำสอนของศาสนาอิสลาม ก็เลือกที่จะเน้นย้ำถึงความเป็นพระผู้เป็นเจ้าพระองค์เดียวโดยไม่แบ่งแยกเป็นส่วนต่าง ๆ แต่อย่างใด ซึ่งจุดต่างตรงนี้หากมองว่าเป็นเพียงความแตกต่างทางความคิด ก็คงจะไม่ถึงกับทำให้เกิดความขัดแย้งไม่ลงรอยกันขึ้นในหมู่นักศาสนิกชนของทั้งสองศาสนาได้ เพราะหากมองว่าแม้ในการอธิบายทางปรัชญาในศาสนาคริสต์นั้น ก็ยังมีบางส่วนของปรัชญาคริสต์เองที่ไม่เห็นด้วยกับหลักการดังกล่าว แต่ความแตกต่างของการอธิบายนี้ ก็ไม่ใช่ถึงกับแตกต่างเรื่องการเชื่อถือว่าพระผู้เป็นเจ้าเป็นสิ่งสูงสุดหรือไม่ เพราะทั้งสองศาสนาก็ยังเชื่อในเรื่องเดียวกันนี้ไม่แตกต่างกัน

ความรู้ใหม่ ๆ อีกส่วนหนึ่งที่ได้ก็เช่น ได้ทราบว่านักปรัชญายุคกลางช่วงต้นสมัยของอัลคินดีนั้น ก็มีการอธิบายถึงสาเหตุในจักรวาลว่ามีอิทธิพลที่ทำให้เกิดผลลัพธ์ต่าง ๆ บนโลก แม้ในช่วงเวลานั้นจะอยู่ภายใต้อิทธิพลของความเชื่อแบบโหราศาสตร์มากกว่าที่จะเป็นดาราศาสตร์สมัยใหม่แบบในวิทยาศาสตร์ปัจจุบันก็ตาม แต่ก็ชี้ได้ว่ายั้ยังคำนึงถึงสิ่งเดียวกันคือมองว่าเหตุการณ์ทางกายภาพและชีวภาพบนโลกเกี่ยวข้องกับดวงดาว อย่างเช่นที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็เช่นดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ และทั้งหมดนี้ก็ทำให้เห็นได้ว่าในระบบปรัชญาของอัลคินดีนั้น ศาสนาและวิทยาศาสตร์จะไม่ต้องเห็นว่าเป็นเรื่องที่แยกระบบการอธิบายจากกันแต่อย่างใดอย่างที่เห็นในปัจจุบันเลย ผู้เขียนจึงมองว่าในจุดนี้หนังสือเล่มนี้จะสามารถสร้างแรงบันดาลใจได้มาก โดยเฉพาะต่อผู้ที่สนใจเรื่องราวของประวัติของความคิดทางศาสนาและวิทยาศาสตร์ในเชิงบูรณาการ

เอกสารอ้างอิง

Adamson, Peter. (2007). *Al-Kindī*. Great Medieval Thinkers Series. Oxford: Oxford University Press.